

فعالیت فرهنگی به مثابه امر به معروف و نهی از منکر

تاریخ دریافت مقاله: ۹۴/۶/۳۱

حمیدرضا قائدعلی*

تاریخ تأیید مقاله: ۹۴/۱۲/۵

حسین جوان آراسته**

چکیده

انقلاب اسلامی ایران بیش از هر چیز یک انقلاب فرهنگی بوده است؛ اما پس از گذشت سه دهه از پیروزی انقلاب اسلامی، وضعیت فرهنگی جامعه از دید کارشناسان و دغدغه‌مندان فاصله محسوسی با فرهنگ اصیل اسلامی دارد. رسیدن به جامعه‌ای مبتنی بر فرهنگ و ارزش‌های اسلامی محقق نمی‌شود مگر با حضور و مشارکت آحاد جامعه و توجه ویژه به موضوع امر به معروف و نهی از منکر. از این رو، تحقیق حاضر با بهره‌گیری از منابع دینی و جامعه‌شناختی، به بررسی ارتباط میان فعالیت‌های فرهنگی و فریضه امر به معروف و نهی از منکر پرداخته است. نتایج حاصل از این تحقیق نشان می‌دهد امر به معروف و نهی از منکر، تنها شامل امر و نهی به صورت چهره به چهره و در ارتباط مستقیم با پیام‌گیرنده خاص نمی‌شود و می‌توان پیام غیر مستقیم، پیام‌های عمومی و غیر زنده را هم به عنوان امر و نهی شرعی دانست. از این رو در مقاله حاضر، با معرفی «فعالیت فرهنگی به مثابه امر به معروف و نهی از منکر»، با ایجاد شناخت در مخاطب، به دنبال انگیزش جامعه متدین برای حضور و سامان‌بخشی فعالیت فرهنگی به صورت داوطلبانه و با نگاه تکلیف شرعی است.

واژگان کلیدی: فعالیت فرهنگی، امر به معروف، نهی از منکر، فرهنگ، زبان، ارتباطات.

الف) مقدمه

امر به معروف و نهی از منکر یکی از مهم‌ترین واجبات دینی است که تقریباً در زمانه ما به فراموشی سپرده شده است (فتح‌آبادی، ۱۳۸۸: ۲۹۷-۲۷۳). در خصوص اهمیت امر به معروف و نهی از منکر اشارات فراوانی در قرآن کریم شده است (تقوی، ۱۳۹۱). برای مثال: «باید از شما جماعت و گروهی باشند که دعوت به خیر و امر به معروف و نهی از منکر کنند» (حج: ۱۰۴). در این باره رسول اکرم (ص) می‌فرماید: «کسی که صبح کند در حالی که به فکر اصلاح امور مسلمانان نباشد، مسلمان نیست» (کلینی رازی، ۱۴۰۰، ج ۳: ۲۹۳) از همین رو، عملی کردن فریضه امر به معروف و نهی از منکر از دغدغه‌های اصلی امام خمینی (ره) در تشکیل حکومت اسلامی بود؛ به گونه‌ای که در تاریخ ۱۰ اسفند ۱۳۵۷ در مدرسه فیضیه فرمودند: «با دایره امر به معروف و نهی از منکر که یک وزارتخانه مستقل بدون پیوستگی به دولت؛ با یک همچو وزارتخانه‌ای که تأسیس خواهد شد ان شاء الله مبارزه با فساد می‌کنیم؛ فحشا را قطع می‌کنیم؛ مطبوعات را اصلاح می‌کنیم؛ رادیو را اصلاح می‌کنیم؛ تلویزیون را اصلاح می‌کنیم؛ سینماها را اصلاح می‌کنیم» (امام خمینی، ۱۳۸۶، ج ۶: ۲۷۵) همچنین امام خمینی (ره) سال ۱۳۵۸ در ابلاغیه‌ای به شورای انقلاب، مأموریت تأسیس اداره‌ای با نام «امر به معروف و نهی از منکر» را می‌دهد (همان، ج ۹: ۲۱۴). هر چند دستور امام خمینی (ره) عملی نشد، اما عامل مهمی در تدوین اصل هشتم قانون اساسی شد (جوان آراسته، ۱۳۹۱). به موجب این اصل: «در جمهوری اسلامی ایران دعوت به خیر، امر به معروف و نهی از منکر، وظیفه‌ای است همگانی و متقابل بر عهده مردم نسبت به یکدیگر، دولت نسبت به مردم، و مردم نسبت به دولت. شرایط و حدود و کیفیت آن را قانون معین می‌کند. «والمؤمنون والمؤمنات بعضهم أولیاء بعض یأمرون بالمعروف وینهون عن المنکر (توبه: ۷۱)».

اگر چه در سال ۱۳۷۲ با فرمان رهبر انقلاب، ستاد احیای امر به معروف و نهی از منکر تشکیل شد، ولی وضعیت کنونی جامعه نشان از مهجوریت فریضه امر به معروف و نهی از منکر دارد (فتح‌آبادی، ۱۳۸۸: ۲۹۳-۲۷۳). به همین منظور تا کنون تلاش‌های بسیاری برای تبیین نظری و اجرایی امر به معروف و نهی از منکر از سوی محققان انجام شده است (تقوی، ۱۳۹۱). نمونه این تلاش‌ها را می‌توان در پژوهش‌های مربوط به رویکرد رسانه‌ای و تحلیل ارتباطی امر به معروف و نهی از منکر (باهنر و روحانی، ۱۳۹۳)، ضرورت امر به معروف و نهی از منکر در پایداری و ارتقای اخلاق اجتماعی (احمدی و همکاران، ۱۳۹۲)، ضرورت تأسیس

سازمانی بر مبنای اصل هشتم قانون اساسی (جوان آراسته، ۱۳۹۱)، چگونگی امر به معروف و نهی از منکر در گناهان پنهان و آشکار (ورعی، ۱۳۹۱)، نظریه قبض و ظهور (تقوی، ۱۳۹۱)، قلمرو شرعی و قانونی امر به معروف و نهی از منکر (جوان آراسته، ۱۳۹۰)، منابع شناخت امر به معروف و نهی از منکر (جوان آراسته، ۱۳۸۹)، ضرورت و جایگاه امر به معروف و نهی از منکر (شرفی، ۱۳۸۸)، تبیین اهمیت امر به معروف و نهی از منکر (مطهری، ۱۳۸۴: ۱۰۴-۷۳) و... مشاهده کرد.

در این میان، اگر هدف از انجام فعالیت‌های فرهنگی را اصلاح امور عینی اجتماعی از قبیل اندیشه‌ها و افکار رایج، ارزش‌های مقبول جامعه، آداب و رسوم، هنجارها و نمادها برای رفع موانع رشد مادی و معنوی افراد جامعه و ساختن فضایی مطلوب برای پیشرفت بدانیم، از همین منظر می‌توان هدف نهایی فعالیت فرهنگی را اصلاح انسان دانست که از طریق اصلاح وضعیت فرهنگی مورد توجه قرار می‌گیرد. (فاندعلی و عاشوری، ۱۳۹۳)

با توجه به این رویکرد در فعالیت‌های فرهنگی، تحقیق حاضر به دنبال پاسخگویی به سؤال ذیل است:

آیا فعالیت‌های فرهنگی نظیر برگزاری نمایشگاه‌ها، هیأت‌های مذهبی، نشست، میزگرد، نمایش، فیلم، سرودخوانی، شب شعر، نشریه و ... که در اکثر مواقع با همکاری مردم و حمایت دستگاه‌های حکومتی انجام می‌شود؛ به عنوان امور فوق برنامه و مربوط به علائق شخصی است یا اینکه مشارکت داوطلبانه در انجام فعالیت‌های فرهنگی در برخی از موارد می‌تواند از واجبات دینی باشد؟

فرضیه تحقیق حاضر را می‌توان این‌گونه بیان کرد:

فعالیت‌های فرهنگی در برخی از موارد از مصادیق امر به معروف و نهی از منکر بوده و در نتیجه از فرایض دینی به شمار خواهد آمد.

ب) مبانی نظری

۱. معروف و منکر

معروف «شایسته» و منکر «ناشایست» است (فخر رازی، ۱۴۲۰، ج ۸: ۳۱۶). معروف و منکر، همپای «خیر و شر» است (طباطبایی، ۱۴۱۷، ج ۳: ۳۷۴). «معروف» هر امر جایزی است که متّصف به وصفی زاید بر جایز بودن شود؛ در صورتی که انجام‌دهنده آن، بدان آگاه باشد.

(حلی، ۱۴۰۸، ج ۱: ۳۱۰)

از دیدگاه امام خمینی(ره) «هر عملی عقلاً و یا شرعاً واجب باشد، امر به آن نیز واجب است و هر چیزی که عقلاً قبیح و شرعاً حرام باشد، نهی مردم از آن واجب است و هر چیزی که انجام دادن آن مطلق و مستحب باشد، امر به آن مستحب است و هر چیزی که انجام دادنش مکروه باشد، امر به آن نیز مکروه است» (امام خمینی، بی تا، ج ۱: ۴۶۳). بدین ترتیب، از نظر امام خمینی(ره) هر چه را عقل و شرع واجب و مستحب بدانند، معروف و آنچه عقل یا شرع، حرام و مکروه بدانند، منکر است.

با توجه به تعاریف پیشین می توان گفت: «آنچه بر شایستگی و پسندیدگی آن از سوی عقل، شرع یا قانون مورد تأیید شرع، تصریح شده باشد، معروف و آنچه از سوی عقل، شرع یا قانون مورد تأیید شرع، ناشایست و ناپسند معرفی شود، منکر است.» (جوان

آراسته، ۱۳۹۲: ۲۷)

۲. مراحل امر به معروف و نهی از منکر

فقها سه مرحله برای امر به معروف و نهی از منکر بر شمرده اند:

یک) امر و نهی قلبی

در اولین مرحله، امر و نهی کننده باید کاری کند که نشانگر انزجار قلبی اش نسبت به منکر یا ترک معروف باشد و به مخاطب بفهماند که باید معروف را انجام دهد یا منکر را ترک کند. نشان دادن انزجار قلبی، در جاتی دارد نظیر چشم فرو بستن، چهره در هم کشیدن، چهره یا بدن را برگرداندن و ترک مراوده و قهر کردن. (جوان آراسته، ۱۳۸۹)

دو) امر و نهی زبانی

در برخی از موارد، فرد بیمار، متخلف یا گناهکاری که عمل زشتی را مرتکب می شود، چه بسا از روی ناآگاهی به قبح آن عمل زشت است. در چنین مواردی «اگر امر و ناهی منکر احتمال دهد که با ارشاد و موعظه و سخن نرم و ملایم، غرض حاصل می شود، واجب است چنین کند و تجاوز از آن جایز نیست» (امام خمینی، بی تا، ج ۱: ۴۷۸، مسئله ۲). همچنین ایشان می فرمایند: «اگر بداند که با موعظه و سخن ملایم، غرض حاصل نمی شود با تحکم، او را امر به معروف و نهی از منکر می کند و در این مرتبه اگر احتمال تأثیر می دهد، واجب است از نرم ترین کلام آغاز کند و تجاوز از آن جایز نیست؛ به ویژه اگر مورد کسی است که خشونت، هتک حرمت اوست» (همان، مسئله ۳) و نیز می افزاید: «اگر جلوگیری از منکر و اقامه

واجب، متوقف بر درشت‌گویی و تهدید باشد، این کار جایز، بلکه واجب است. ولی باید از دروغ‌گویی اجتناب شود». (همان، مسئله ۴)

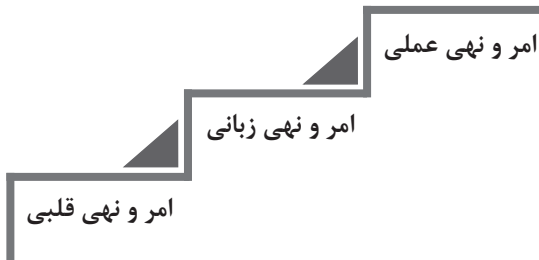
سه) امر و نهی عملی

منظور از این مرحله، اعمال قدرت است. گر چه تأثیر مثبت امر و نهی قلبی و زبانی بر اکثر افراد خاطی قابل انکار نیست، اما گاه با مجرم و تبه‌کاری روبه‌رو هستیم که نه اعراض و کناره‌گیری ما تأثیری بر او می‌گذارد و نه می‌توانیم با منطق و بیان مطلب، او را از منکر بازداریم، بلکه باید وارد عمل شویم؛ معنای وارد عمل شدن، تنها زور گفتن، کتک زدن یا مجروح کردن نیست. البته مواردی هم هست که جای تنبیه عملی است. اسلام، دینی است که طرفدار حد و تعزیر است و معتقد است مراحل و مراتبی می‌رسد که مجرم را جز با تنبیه عملی، چیز دیگری تنبیه نمی‌کند و از کار زشت باز نمی‌دارد. (مطهری، ۱۳۸۴، ج ۱۷: ۲۴۸)

البته در زمان حاضر که حکومت اسلامی وجود دارد و نهادهای خاصی مأموریت مبارزه با منکرات را بر عهده دارند، مردم فقط وظیفه امر و نهی قلبی و زبانی را بر عهده دارند و اقدام برای جلوگیری از منکر در هر سطح و مرتبه، وظیفه مقامات صلاحیت‌دار دولتی است، مگر آنکه:

۱. منکر از مواردی باشد که در هر شرایطی باید از وقوع آن جلوگیری کرد؛ مانند قتل انسان بی‌گناه یا تجاوز به نوامیس؛
۲. در زمان وقوع منکر، دسترسی به مقامات انتظامی و قضایی ممکن نباشد. (جوان آراسته، ۱۳۸۹)

به طور خلاصه مراتب امر به معروف و نهی از منکر در نمودار ۱ آورده شده است.

نمودار ۱: مراتب امر به معروف و نهی از منکر

۳. فرهنگ و فعالیت فرهنگی

به دلیل پیچیدگی‌های فرهنگ، تعاریف متعددی از آن به عمل آمده است (مولچای^۱، ۲۰۰۶: ۲۶۵). وسعت در معنای آن به گونه‌ای است که تا سال ۱۹۵۰، کروبر و کلوکپهان حدود ۱۰۰ تعریف از فرهنگ جمع‌آوری کرده‌اند (عسکری و کمالی، ۱۳۷۸: ۲۳۶). ولی به عقیده باربو^۲ بیشتر تعاریف فرهنگ بر دو نکته عناصر فرهنگی (عادات اجتماعی یا سبک زندگی) و تأثیر این عناصر بر رفتار فرد تأکید دارند (پهلوان، ۱۳۷۸: ۱۴-۱۳). طبق تعریف هافستد (۱۹۷۱ و ۲۰۰۱)، فرهنگ حامل نوعی برنامه‌ریزی ذهن به صورت جمعی است (قلی‌پور، ۱۳۸۸)؛ این برنامه‌ریزی، اعضای هر گروه و جامعه را از سایر گروه‌ها و جوامع متمایز می‌سازد (هامپتون^۳، ۱۹۸۶: ۱۰۰). بنابر این، فرهنگ پدیده‌ای اجتماعی است که موجودیتی حقیقی دارد، ولی اغلب ابعاد آن نادیدنی و ذهنی بوده، مستلزم ادراک تفهیمی‌اند (ریتزر^۴، ۲۰۰۰: ۲۲۱). باورها و مفروضات، هسته فرهنگ را شکل می‌دهند و بر آنچه مردم واقعاً به آنها اعتقاد دارند، دلالت داشته، بر ادراکات، نحوه تفکر و احساسات افراد نفوذ می‌کنند. در واقع؛ مفروضات و باورها در انتظار آحاد یک جامعه، حقایقی قطعی تلقی می‌شوند که خارج از سطح آگاهی متداول قرار دارند. (هاچ^۵، ۱۹۹۷: ۲۱۴-۲۱۰)

با توجه به تعاریف متعدد فرهنگ، تعاریف متنوعی نیز از فعالیت فرهنگی ارائه شده است؛ اما در مجموع می‌توان این تعریف را ارائه داد که فعالیت‌های فرهنگی، فعالیت‌هایی‌اند که هدف آنها تغییر، تقویت یا توسعه ارزش‌ها، بینش‌ها و دانش‌ها (اطلاعات) و روابط اجتماعی جامعه است (شورای عالی انقلاب فرهنگی، ۱۳۸۴). فعالیت فرهنگی در معنای عام آن به هر نوع کاری که در مدیریت فرهنگی انجام می‌گیرد اطلاق می‌شود؛ اما در معنای خاص آن، فعالیت‌هایی سخت‌افزاری از قبیل برگزاری نشست، میزگرد، نمایش، سرودخوانی، شب شعر، روزنامه دیواری، نشریه، مسابقات علمی، فیلم، سریال و کارهایی از این دست است. در واقع؛ فعالیت‌های فرهنگی، قسمت ملموس، محسوس و عینیت‌یافته برنامه‌های فرهنگی‌اند که در جهت دستیابی به اهداف مورد نظر، طراحی و اجرا می‌شوند. روش‌ها و قالب‌های گوناگونی که یک فعالیت را شکل می‌دهند، هر یک تأثیرات خاصی بر جو فرهنگی یا

1. Mulchay.
2. Zevedi Barbu.
3. Hampton.
4. Ritzer.
5. Hatch.

مخاطبان دارد. تأثیرگذاری یک فعالیت فرهنگی، به میزان کارآمدی و اثربخشی روش‌های اجرایی و سخت‌افزاری آن فعالیت بستگی دارد. (قاندعلی و عاشوری، ۱۳۹۳)

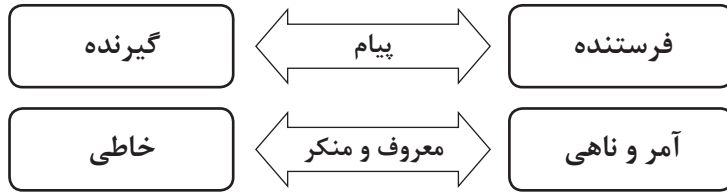
هدف از تأثیرگذاری فرهنگی، اصلاح امور عینی اجتماعی از قبیل اندیشه‌ها و افکار رایج، ارزش‌های مقبول جامعه، آداب و رسوم، هنجارها و نمادها برای رفع موانع رشد مادی و معنوی افراد جامعه و ساختن فضایی مطلوب برای پیشرفت است. هدف از فعالیت فرهنگی کنترل تحولات فرهنگی است؛ یعنی مدیریت تغییر برخی اندیشه‌ها، ارزش‌ها، هنجارها، آداب و مانند آن از طریق فعالیتی برنامه‌ریزی شده. از همین منظر، هدف نهایی فعالیت فرهنگی اصلاح انسان‌هاست که از طریق اصلاح وضعیت فرهنگی مورد توجه قرار می‌گیرد. (همان)

ج) تحلیل ارتباطی امر به معروف و نهی از منکر

در یک فرایند ارتباطی، در سطوح مختلف، همواره پیامی وجود دارد که از فرستنده‌ای به گیرنده‌ای انتقال می‌یابد در نتیجه؛ پیام، گیرنده و فرستنده واضح‌ترین جنبه‌های یک ارتباط است (فرهنگی، ۱۳۹۰: ۱۷). بر این اساس، امر به معروف و نهی از منکر نیز با موضوعیت یافتن پیام، مورد توجه قرار می‌گیرد (باهر و روحانی، ۱۳۹۳) و از جنبه‌ای دیگر، سطوح «امر و نهی قلبی» و «امر و نهی زبانی» را می‌توان در قالب سازوکارهای ارتباطی و در چارچوب مباحث زبانی بررسی کرد؛ زیرا زبان وسیله ارتباط بین افراد جامعه و وسیله بیان افکار و احساسات ماست (باطنی، ۱۳۷۱: ۱۰-۹) و از آنجا که فراگیری زبان جز با برقراری ارتباط معنایی مستمر میان یک فرد و دیگر افراد جامعه زبانی امکان‌پذیر نیست، از این رو زبان چیزی جز ابزاری برای برقراری ارتباط نیست (صفوی، ۱۳۸۰: ۱۱۴-۱۱۳). از همین منظر، زبان مجموعه‌ای سامان‌مند از نشانه‌های اختیاری و قراردادی است که همچون نهادی اجتماعی برای برقراری ارتباط به کار می‌رود (رنجبر، ۱۳۹۱). بنابر این، زبان ابزار ارتباط و انتقال اندیشه بین گوینده و شنونده است (فهمی حجازی، ۱۳۷۹: ۱۹-۱۶) و در موضوع تحقیق حاضر، به عنوان نمونه می‌توان برخی از سطوح «امر و نهی قلبی» مانند چشم در هم کشیدن یا رو برگرداندن را از سطوح زبان بدن در نظر گرفت.

در نمودار ۲، با ارائه شماتیک فرایند ارتباطی، فرایند امر به معروف و نهی از منکر در این سازوکار بررسی شده است.

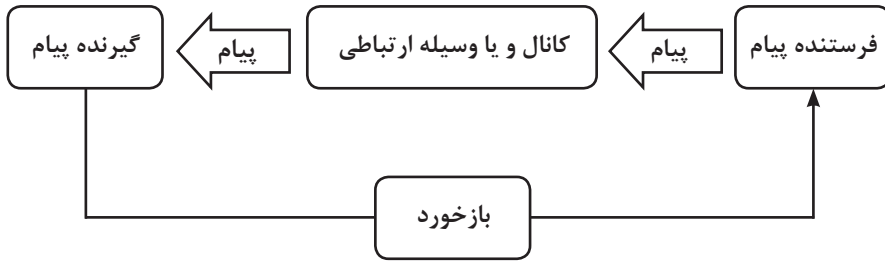
نمودار ۲: مقایسه یک فرایند ارتباطی با سازوکار امر به معروف و نهی از منکر

با توجه به نمودار ۲، امر به معروف و ناهی از منکر به عنوان فرستنده پیام، امر به معروف و نهی از منکر به عنوان پیام و خاطی به عنوان گیرنده پیام در نظر گرفته می شوند.

د) فعالیت فرهنگی به مثابه امر به معروف و نهی از منکر

وقتی صحبت از رفتارهای زبانی افراد و جوامع می شود، در واقع مسئله فرهنگ بیان شده است (داوری اردکانی، ۱۳۸۸). یکی از ویژگی های فرهنگ، تغییر آن برای ایفای کارکردهایش است. برخی اوقات منشأ این تغییر و تحول، بیرونی است. در این حالت، تغییر فرهنگ حالت تحمیلی دارد و از طرف محیط اعمال می شود. گاهی نیز ریشه تغییر در درون خود جامعه است (قلی پور، ۱۳۸۸). در تغییر عمده فرهنگ، در مرحله اول فرهنگ زدایی^۱ می شود؛ یعنی فرهنگ موجود تضعیف، تحقیر و تخریب می شود، سپس الگوهای جدید فرهنگی آموخته می شود و در مرحله سوم، فرهنگ جدید تثبیت می شود (قائدعلی و عاشوری، ۱۳۹۳). ابزار تغییر عمده در فرهنگ، فعالیت های فرهنگی است. همان گونه که اشاره شد، فعالیت های فرهنگی، فعالیت هایی اند که هدف آنها تغییر، تقویت یا توسعه ارزش ها، بینش ها، دانش ها (اطلاعات) و روابط اجتماعی جامعه است (شورای عالی انقلاب فرهنگی، ۱۳۸۴) و در معنای عام آن، به هر نوع کاری که در مدیریت فرهنگی انجام می گیرد، اطلاق می شود؛ اما در معنای خاص آن، فعالیت هایی سخت افزاری از قبیل برگزاری نشست و همایش، میزگرد، نمایش و فیلم، سرودخوانی، شب شعر، اردو، روزنامه دیواری، نشریه، عکس و پوستر، مسابقات علمی و کارهایی از این دست است. از این رو، فعالیت های فرهنگی قسمت ملموس، محسوس و عینیت یافته یا همان مصنوعات

1. Deculturation.

نمودار ۳: فرایند ارتباطی (فرهنگی، ۱۳۹۰: ۶۰)

فرهنگی اند.

با نگاهی دوباره به فرایند ارتباطی امر به معروف و نهی از منکر، اگر بخواهیم فعالیت‌های فرهنگی را، دست‌کم در برخی از موارد آن، مصداقی از مصداق امر به معروف یا نهی از منکر بدانیم، باید موضوع را در ابعاد سه‌گانه‌ای بررسی کنیم که در ادامه در قالب سه پرسش اساسی، تشریح شده‌اند.

۱. آیا انتقال پیام به صورت غیر مستقیم را می‌توان مصداق امر به معروف و نهی از منکر دانست؟

پرسش ناظر به این مطلب است که آیا پیامی که در امر به معروف و نهی از منکر به خاطی یا خاطیان منتقل می‌شود، لزوماً باید مستقیم باشد یا پیام غیر مستقیم را هم می‌توان امر و نهی شرعی دانست؟ به عنوان مثال، وقتی فیلم‌سازی در فیلم خود آثار منفی رباخواری را که منکری شرعی است، به خوبی به تصویر می‌کشد، در حقیقت به طور غیر مستقیم نهی از منکر کرده است؛ ولی آیا چون نهی مستقیم نیست، این را می‌توان مصداقی از نهی منکر اصطلاحی دانست؟

در پاسخ به این پرسش، با اشاره به نمونه‌های ذیل چه بسا بتوان بر اساس شواهد و قرائنی پاسخ مثبت به آن داد.

شاهد اول، روایت امام صادق (ع): در روایتی از امام صادق (ع) آمده است که فرمودند: «کونوا دعاه للناس بغير السننکم لیروا منکم الورع والاجتهاد و الصلوه و الخیر فان ذلک داعیه»، با غیر زبان (با اعمالتان) مردم را دعوت کنید تا از شما ورع و کوشش و نماز و خیر را مشاهده کنند، اینها (انجام دادن اعمال) دعوت کننده به نیکی‌هاست.

(حر عاملی، ۱۰۸۲، ج ۱۱: ۱۹۴)

گونه‌های مختلفی از دعوت غیر مستقیم وجود دارد:

یک) عمل به خوبی‌ها و ترک بدی‌ها: شهید مطهری در مورد این روش غیر مستقیم می‌گوید: «شما اگر بخواهید به شکل غیر مستقیم امر به معروف و نهی از منکر بکنید، یکی از راه‌های آن این است که خودتان صالح و با تقوا باشید. وقتی خودتان این طور بودید، مجسمه‌ای خواهید بود از امر به معروف و تهی از منکر. هیچ چیز، بشر را بیشتر از عمل، تحت تأثیر قرار نمی‌دهد» (مطهری، ۱۳۷۱، ج ۲: ۱۰۶)

دو) استفاده از هنر به منظور تشویق به انجام واجبات و عمل به قوانین: در بسیاری از موارد می‌توان با استفاده مثبت از هنر، ارزش‌های الهی را تبلیغ کرد و راه‌ها و روش‌های انجام آن را به بهترین شکل به تصویر کشید. بهره‌گیری از ابزارهای هنری همانند عکس، فیلم، داستان و ... گاه به مراتب تأثیر بیشتری در متقاعد کردن و تمکین افراد به انجام دستورات دینی در مقایسه با امر مستقیم دارند.

سه) استفاده از هنر به منظور پرهیز دادن افراد از منکرات: هنر هم در بُعد ایجابی و هم در بُعد سلبی نقش آفرین است. با به کارگیری یا خلق یک اثر هنری می‌توان به خوبی نفوذ منکر در زندگی فردی و اجتماعی را به افراد یادآور شد. می‌توان از راه ساختن فیلم، قصه‌گویی، سرود، شعر و ... معروف و منکر را بشناسانیم و خطر آلوده شدن به مفساد و پیمودن راه فساد و ضد آن را یادآور شویم.

شاهد دوم، مراتب امر به معروف: عموم فقها بر این باورند که امر و نهی سه مرتبه قلبی، زبانی و عملی دارد. تأمل در مراتب سه‌گانه نشان می‌دهد که تنها مرتبه زبانی امر به معروف و نهی از منکر، امر و نهی با الفاظ مطرح است و در مرتبه‌های قلبی و عملی (یدی) چون امر و نهی در کار نیست؛ آیا این بدین معناست که اشخاصی که مراحل بالاتر امر به معروف و نهی از منکر را انجام می‌دهند، به معنای اصطلاحی آن، امر به معروف و نهی از منکر نکرده‌اند؟! و اگر هم به آنان امر به معروف یا ناهی از منکر گفته شود، مجازی است و نه حقیقی؟

شاهد سوم. آیات قرآن کریم: در قرآن کریم مواردی را می‌توان سراغ گرفت که به روشنی از امر و نهی عملی، تعبیر به «امر» شده است.

یک) قوم شعیب به او گفتند: «يَا شُعَيْبُ اَصْلَاتِكَ تَأْمُرُكَ اَنْ نَّتْرُكَ مَا يَعْْبُدُ اَبَاؤُنَا» (هود: ۸۷)؛ ای شعیب! آیا نمازت به تو دستور می‌دهد که آنچه پدرانمان می‌پرستیدند، ترک کنیم؟ از

این آیه به خوبی می‌توان استفاده کرد که نماز هم می‌تواند «امر» کند و بدیهی است که امر کردن نماز با استفاده از خطابات لفظی نیست، بلکه مراد این است که نماز تو که عبادت در پیشگاه خداست، تو را وادار می‌کند که به ما بگویی که آنچه پدرانمان می‌پرستیدند، را ترک کنیم؟ بدین ترتیب می‌توان نتیجه گرفت که امر و نهی‌ها می‌توانند «قولی»، «کتبی» و «عملی» باشند. نماز یک نفر چه بسا بتواند دیگری را وادار به نماز خواندن کند.

دو) «إِنَّ الصَّلَاةَ تَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ» (عنکبوت: ۴۵)؛ نماز از فحشا و منکر بازمی‌دارد. در آیه اول، نماز امر می‌کند و در این آیه، به فرموده خداوند، نماز انسان را از انجام منکرات نهی می‌کند. آیا این نهی، نهی زبانی یا کتبی است؟ روشن است که چنین نیست؛ نماز عملاً انسان را از منکرات بازمی‌دارد.

سه) «الشَّيْطَانُ يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ وَيَأْمُرُكُم بِالْفَحْشَاءِ» (بقره: ۲۶۸)؛ شیطان شما را وعده تهیدستی می‌دهد و به زشتی‌ها امر می‌کند. می‌دانیم که امر و نهی شیطان، از طریق وسوسه صورت می‌گیرد و نه امر و نهی لفظی و زبانی. البته شیطان‌های از جنس انسان (شیاطین الانس) از این مقوله خارجند.

آیات دیگری نیز وجود دارند که مواردی از واداشتن یا بازداشتن عملی را تعبیر به امر و نهی کرده‌اند. اینک با توجه به موارد پیش گفته شاید بتوان سخن شهید مطهری در این زمینه را به خوبی تصدیق کرد: «گرچه در امر به معروف و نهی از منکر تعبیر امر و نهی هست، ولی با توجه به قرائنی که از خود قرآن کریم می‌توان استنباط کرد و به نص احادیث قطعی اسلامی و به دلیل اینکه از مسلمات فقه اسلامی ماست و تاریخ اسلامی ما بدان گواهی می‌دهد، مقصود از آن تنها امر و نهی لفظی نیست، بلکه مقصود استفاده کردن از هر وسیله مشروع برای پیشبرد هدف‌های اسلامی است ... باید با تمام وجود امر به معروف و ناهی از منکر بود؛ قلبی، زبانی، با دست و عمل» (مطهری، ۱۳۷۱، ج ۲: ۱۵۴) شهید بهشتی نیز با استناد به همین آیات است که امر و نهی را فراتر از امر و نهی زبانی یا کتبی می‌داند. (بهشتی، ۱۳۷۹: ۸۰-۷۸)

شاهد چهارم. فلسفه امر به معروف: (چه بسا بتوان آن را به عنوان دلیل مهمی تلقی کرد). هدف از امر به معروف و نهی از منکر، چیزی جز «واداشتن» و «بازداشتن» نیست. امر به معروف باید کاری کند که شخص به انجام واجب یا ترک حرام، برانگیخته شود. آیا عنایت خاص شارع مقدس به این دو فریضه، منوط به انجام آن با الفاظ و عبارات

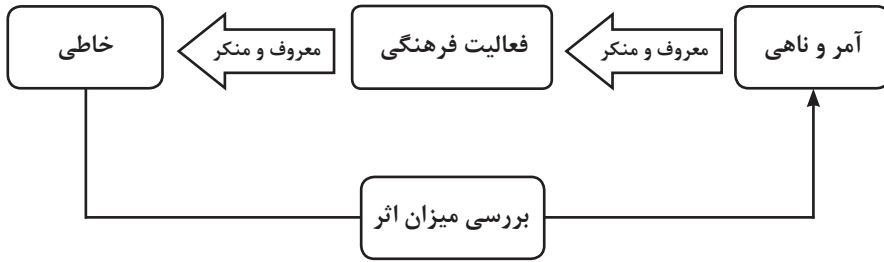

بوده است؟ جمود بر الفاظ چه دردی را دوا می‌کند؟ امر به معروف و نهی از منکر برای سالم‌سازی انسان و جامعه است و این هدف مهم از هر طریقی که صورت پذیرد، مطلوب شارع خواهد بود و در تحقق آن، به نظر می‌رسد قالب صیغه امر و نهی؛ یعنی «افعل» و «لاتفعل» موضوعیت نداشته باشد.

۲ و ۳. آیا امر به معروف و نهی از منکر باید چهره به چهره و در ارتباط مستقیم با پیام‌گیرنده خاص باشد یا پیام‌های عمومی را نیز شامل می‌شود؟ و آیا ضرورت دارد که امر و نهی، شرعی به صورت زنده باشد یا شامل برنامه‌های غیر زنده نیز می‌شود؟ به عنوان مثال، اگر فردی در یک سخنرانی به طور کلی خطاب به رباخواران بگوید رباخواری نکنید یا به تارکان نماز بگوید نماز بخوانید، امر و نهی اصطلاحی شامل آن می‌شود. حال اگر در همین موضوع، برنامه‌ای تلویزیونی قبلاً ضبط شود و به صورت غیر زنده بعداً پخش شود، می‌توان آن را مصداقی از مصادیق امر و نهی اصطلاحی دانست؟ با توجه به آنچه در زمینه اولین پرسش اشاره شد، به نظر می‌رسد وقتی امر و نهی را شامل اقدامات غیر مستقیم یا امر و نهی عملی دانستیم، دیگر نباید در مصداق بودن آنچه در پرسش‌های دوم و سوم آمده است، تردید کرد.

اینک در یک نتیجه‌گیری می‌توان به سخن کسانی استناد کرد که معتقدند «در امر به معروف و نهی از منکر صرفاً نباید (به طور مستقیم) فرستنده پیام، گوینده و گیرنده پیام، شنونده باشد» (باهر و روحانی، ۱۳۹۳) می‌توان استنباط کرد که تنها پیامی که در امر به معروف و نهی از منکر به خاطی یا خاطیان منتقل می‌شود، لزوماً نباید مستقیم باشد و پیام غیر مستقیم را می‌توان امر و نهی شرعی دانست. حال این معنا می‌تواند با نصیحت و موعظه برای جمعی از مخاطبان باشد؛ به عنوان نمونه، فردی در یک سخنرانی به طور کلی خطاب به رباخواران بگوید رباخواری نکنید یا به تارکان نماز بگوید نماز بخوانید چنان‌که طبرسی توأسی را در سوره عصر، دلالت بر لزوم و وجوب امر به معروف و نهی از منکر می‌داند (طبرسی، ۱۳۶۰، ج ۲۷: ۲۶۴). بنابر این، دایره مفهومی امر و نهی شرعی، شامل امر و نهی‌های غیر مستقیم و با مخاطب‌های عام نیز می‌شود

از همین منظر، فعالیت فرهنگی را می‌توان به عنوان کانال یا وسیله ارتباطی در نظر گرفت و سایر اجزای ارتباط را با موضوع امر به معروف و نهی از منکر تطبیق داد. حاصل این تطبیق در نمودار ۴ آورده شده است.

نمودار ۴: فعالیت فرهنگی به مثابه امر به معروف و نهی از منکر

در توضیح این نمودار باید متذکر شد که چنانچه اثر یک فعالیت فرهنگی را تغییر مؤلفه‌های فرهنگی موجود به مؤلفه‌های مطلوب در نظر بگیریم (قائدعلی و عاشوری، ۱۳۹۳)، بایستی دست‌اندرکاران اجرای برنامه‌ها و فعالیت‌های فرهنگی (آمر و ناهی) به بررسی میزان اثربخشی فعالیت‌های فرهنگی بپردازند؛ زیرا روش‌ها و قالب‌های گوناگونی که یک فعالیت را شکل می‌دهند، هر یک تأثیرات خاصی بر جو فرهنگی یا مخاطبان دارند و باید بر اساس شرایط و اقتضاها، بهترین صورت ارائه پیام را انتخاب و بهترین وسیله انتقال آن را گزینش کنند.

ه) بحث و نتیجه‌گیری

پیش از پیروزی انقلاب اسلامی، جریان‌های ضد فرهنگی متعددی معارضه با ابعاد مختلف فرهنگ اسلامی را مأموریت خویش قرار داده بودند و اکنون نیز با حمایت مضاعف سلطه‌گران در تلاشند فرهنگ جاری در ایران اسلامی را منحرف کنند. همچنین دشمنان انقلاب اسلامی تشخیص داده‌اند که فرهنگ، بعد راهبردی نظام اسلامی است و نبردی همه‌جانبه را برای مسلط ساختن فرهنگ مطلوب خویش تدارک دیده‌اند.

اگرچه قوانین و سازوکارهای دولتی برای ترویج فرهنگ امر به معروف و نهی از منکر و توسعه فرهنگ اسلامی در جمهوری اسلامی ایران وجود دارد، ولی این موضوع بدون جوش عمومی و حرکت داوطلبانه مردمی امکان‌پذیر نیست.

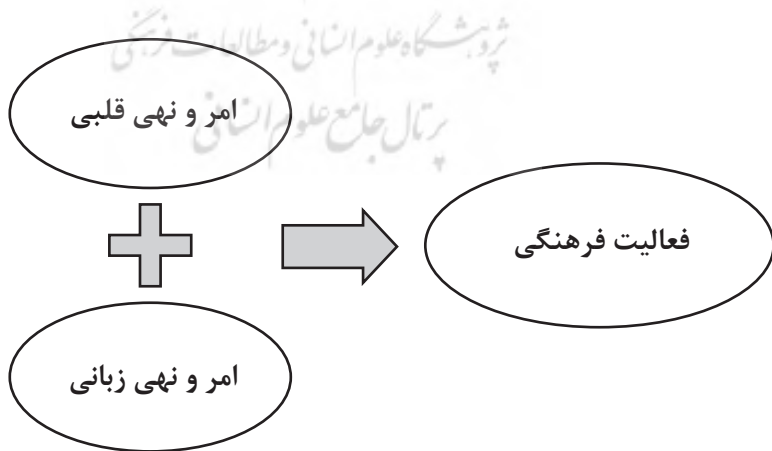
مروری بر نظریه‌های انگیزش، نشان می‌دهد که دسته مهمی از نظریه‌های انگیزشی، عامل شناخت را مهم‌ترین انگیزه رفتار معرفی می‌کنند. این دسته از نظریه‌ها به بازنمایی‌های ذهنی مربوط به یک مفهوم اشاره می‌کنند که با تغییر این بازنمایی‌های ذهنی می‌توان به

تغییر رفتار نایل آمد(فرانکن، ۱۳۸۸). بنابر این، چنانچه دو موضوع امر به معروف و نهی از منکر به صورت شناختی و با توجه به مفاهیم، به درستی تبیین شوند، می‌توانند اثر انگیزشی در ترغیب افراد برای پرداختن به این مهم داشته باشند.(تقوی، ۱۳۹۱)

معرفی فعالیت‌های فرهنگی به مثابه امر به معروف و نهی از منکر، علاوه بر اینکه چارچوب و قالبی جدید را برای احیای فریضه امر به معروف و نهی از منکر ارائه می‌کند، با ایجاد شناخت در جامعه متدین نسبت به فعالیت فرهنگی به عنوان یک فریضه دینی، انگیزش مناسب در ایشان نیز برای رونق بخشی به فعالیت‌های فرهنگی حاصل می‌شود. در این مقاله بر اساس ادله ارائه شده اثبات شد پیامی که در امر به معروف و نهی از منکر به خاطی یا خاطیان منتقل می‌شود، لزوماً نباید مستقیم باشد و پیام غیر مستقیم را هم می‌توان امر و نهی شرعی دانست و لزومی ندارد امر به معروف و نهی از منکر به صورت چهره به چهره و در ارتباط مستقیم با پیام‌گیرنده خاص باشد و ایجاد پیام‌های عمومی و برنامه‌های غیر زنده نیز از مراتب امر به معروف و نهی از منکر است. از این رو، فعالیت فرهنگی به مثابه امر به معروف و نهی از منکر است.

با نگاهی دوباره به مراتب امر به معروف و نهی از منکر که به تفصیل پیرامون آن سخن گفته شد و در قالب نمودار ۱ ارائه شد و با نگرش به نمودارهای ۲ و ۴، می‌توان فعالیت فرهنگی را در مراتب امر به معروف و نهی از منکر در نظر گرفت و نتیجه «امر و نهی قلبی» و «امر و نهی زبانی» دانست.

نمودار ۵: جایگاه فعالیت فرهنگی در مراتب امر به معروف و نهی از منکر

با استفاده از رویکرد «فعالیت فرهنگی به مثابه امر به معروف و نهی از منکر»، اقدامات فرهنگی در راستای ترویج فرهنگ انقلاب اسلامی، در صدر مطالبات مردمی و افراد دغدغه‌مند در بدنه حکومت قرار خواهد گرفت. از همین منظر، رابطه میان مردم به عنوان فعالان فرهنگی و حکومت به عنوان حمایت‌کننده و تسهیل‌گر سازوکارهای حکومتی شکل می‌گیرد و فعالیت فرهنگی جایگاه واقعی خود را باز خواهد یافت. همان‌گونه که رهبر معظم انقلاب، حضرت آیت‌الله خامنه‌ای (۱۳۸۸) اقتدار حقیقی را رسیدن به اقتدار فرهنگی دانسته‌اند، پرداختن به موضوع برنامه‌ها و اقدامات فرهنگی را باید به عنوان یکی از راهبردهای اساسی نظام دانست و این مهم محقق نمی‌شود مگر با تعامل مردم (عزم ملی) و حکومت.

نمودار ۶: نقش مردم و حکومت در فعالیت فرهنگی

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی

منابع

- قرآن کریم.
- قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران.
- احمدی، سجاد؛ جواد احمدی و مهدی رحیمی (۱۳۹۲). «ضرورت امر به معروف و نهی از منکر در پایداری و ارتقای اخلاق اجتماعی». فصلنامه علمی پژوهشی مطالعات راهبردی بسیج، ش ۵۹.
- امام خمینی، سید روح‌الله (بی‌تا). *تحریر الوسیله*. قم: دارالعلم.
- امام خمینی، سید روح‌الله (۱۳۸۶). *صحیفه امام*. تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
- باطنی، محمدرضا (۱۳۷۱). *پیرامون زبان و زبان‌شناسی*. تهران: فرهنگ معاصر.
- باهنر، ناصر و محمدرضا روحانی (۱۳۹۳). «رویکرد رسانه‌ای و تحلیل ارتباطی امر به معروف و نهی از منکر». فصلنامه علمی پژوهشی مطالعات فرهنگ و ارتباطات، ش ۲۵.
- بهشتی، سید محمد (۱۳۷۹). *بایدها و نبایدها*. تهران: بقیه.

- تقوی، سید محمدرضا (۱۳۹۱). «نظریه قبض - ظهور؛ تبیینی شناختی برای فعال نمودن امر به معروف و نهی از منکر در جامعه». دو فصلنامه علمی پژوهشی تربیت اسلامی، ش ۱۴.
- جوان آراسته، حسین (۱۳۸۹). «اصل منابع شناخت معروف و منکر». فصلنامه علمی پژوهشی حکومت اسلامی، سال پانزدهم، ش ۴.
- جوان آراسته، حسین (۱۳۹۲). اصل هشتم قانون اساسی (بایسته‌های فقهی و حقوقی امر به معروف و نهی از منکر). قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
- جوان آراسته، حسین (۱۳۹۱). «اصل هشتم و ضرورت تأسیس سازمان امر به معروف و نهی از منکر». فصلنامه علمی پژوهشی حکومت اسلامی، سال هفدهم، ش ۴.
- جوان آراسته، حسین (۱۳۹۰). «قلمرو شرعی و قانونی امر به معروف و نهی از منکر حوزه مردم نسبت به یکدیگر». فصلنامه علمی پژوهشی مطالعات انقلاب اسلامی، ش ۲۷.
- حر عاملی، محمدحسن (۱۰۸۲ ق). وسائل الشیعه. قم: آل البیت لإحیاء التراث.
- حلی، نجم‌الدین جعفر بن حسن (۱۴۰۸ ق). شرائع الاسلام فی مسائل الحلال والحرام. قم: اسماعیلیان.
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۸۸). «بیانات در دیدار با وزیر فرهنگ و ارشاد اسلامی، مسئولان و نمایندگان فرهنگیان ایران در خارج از کشور»: khamenei.ir
- داوری اردکانی، نگار (۱۳۸۸). «برنامه‌ریزی زبان، فرهنگ زبانی و مؤلفه‌های آن (مطالعه‌ای موردی در شهر تهران)». فصلنامه علمی و پژوهشی تحقیقات فرهنگی، ش ۵.
- رنجبر، وحید (۱۳۹۱). زبان و زبان گونه‌ها. کرمانشاه: باغ نی.
- شرفی، محمدرضا (۱۳۸۸). «مطالعات روش شناختی در حوزه امر به معروف و نهی از منکر». مجموعه مقالات همایش ملی نقش امر به معروف و نهی از منکر در حقوق شهروندی و مردم‌سالاری دینی. شیراز: دانشگاه شیراز.
- صفوی، کوروش (۱۳۸۰). گفتارهایی در زبان‌شناسی. تهران: هرمس.
- طباطبایی، سید محمدحسین (۱۴۱۷). المیزان فی التفسیر القرآن. قم: دفتر انتشارات اسلامی.
- طبرسی، فضل بن حسن (۱۳۶۰). مجمع‌البیان فی تفسیر القرآن. تهران: فراهانی.
- عسکری خانقاه، اصغر و محمد کمالی شریف (۱۳۷۸). انسان‌شناسی عمومی. تهران: سمت.
- فتح‌آبادی، محمود (۱۳۸۸). «آسیب‌شناسی امر به معروف و نهی از منکر در دوره‌های تاریخی». مجموعه مقالات همایش ملی نقش امر به معروف و نهی از منکر در حقوق شهروندی و مردم‌سالاری دینی. شیراز: دانشگاه شیراز.
- فخر رازی، ابو عبدالله محمد بن عمر (۱۴۲۰ ق). مفاتیح الغیب. بیروت: دار احیاء التراث العربی.
- فرانکن، رابرت (۱۳۸۸). انگیزش و هیجان. ترجمه حسن شمس اسفندآباد، غلامرضا محمودی و سوزان امامی‌پور. تهران: نی.
- فرهنگی، علی‌اکبر (۱۳۹۰). مبانی ارتباطات انسانی. تهران: رسا.
- فهیمی حجازی، محمود (۱۳۷۹). زبان‌شناسی عربی (درآمدی تاریخی - تطبیقی در پرتو فرهنگ زبان‌های سامی). ترجمه سید حسین سیدی. تهران: سمت.
- قائدعلی، حمیدرضا و مهدی عاشوری (۱۳۹۳). «عوامل مؤثر بر کاهش اثربخشی فعالیت فرهنگی در

- دانشگاه». دو فصلنامه علمی پژوهشی پاسداری فرهنگی انقلاب اسلامی، ش ۹.
- قلی‌پور، آریین (۱۳۸۸). **جامعه‌شناسی سازمان‌ها**. تهران: سمت.
- کلینی رازی، محمد بن یعقوب (۱۴۰۰ ق). **اصول کافی**. ترجمه حسن پاشا شریفی و جعفر نجفی زند. تهران: آوای نور.
- مطهری، مرتضی (۱۳۷۱). **حماسه حسینی**. قم: صدرا.
- مطهری، مرتضی (۱۳۸۴). **ده گفتار**. قم: صدرا.
- ورعی، سید جواد (۱۳۹۱). «**امر به معروف و نهی از منکر و گناهان پنهان و آشکار**». فصلنامه علمی پژوهشی حکومت اسلامی، سال هفدهم، ش ۶.
- Hampton, Carolyn H. (1986). **Classroom Creature Culture: Algae to Anoles: a Collection from the Columns of Science and Children**. National Science Teachers Association (Washington, D.C.).
- Hatch, M. (1997). **Organization Theory: Modern, Symbolic and Postmodern**. Oxford: Oxford University Press.
- Mulcahy, Kevin V. (2006). "Cultural Policy". In: Guy B. Peter & Jon Pierre (Ed.). **Handbook of Public Policy**. London: SAGE Publications.
- Ritzer, G. (2000). **The McDonaldization of Society**. Thousand Oaks, CA: Pine Forge Press.